

Boekbesprekingen

Godsdienstvrijheid in Rusland

Koenraad de Wolf

Dissident voor het leven: Aleksandr Ogorodnikov en de strijd voor religieuze vrijheid in Rusland.

Tielt (B): Uitgeverij Lannoo, 2010; 319 blz.; 19,95 euro; ISBN: 978-90-209-8820-8

Dit boek heeft een hoog 'dèjà-vu'-gehalte voor degenen die betrokken zijn geweest bij acties voor vrijheden en mensenrechten in de Sovjetunie. In de jaren tachtig behoorde ik ook daartoe, met deelname aan protestacties bij de Sovjetambassade en een bezoek aan een dissidente in Moskou. Als je met die achtergrond dit boek leest, komt alles terug in herinnering: de acties ter ondersteuning van Russische joden die wilden emigreren naar Israël, voor mensenrechten en politieke vrijheden, de campagnes tegen het misbruik van psychiatrie, maar vooral toch de namen van bekende dissidenten waar we actie voor voerden, zoals Sacharov, Sjtsjaranski en Begoen. Ik moet tot mijn schande bekennen dat ik de hoofdrolspeler van dit boek, Aleksandr Ogorodnikov, niet (meer) kende; zijn verhaal is echter dusdanig indrukwekkend, dat een boek gewijd aan deze religieuze dissident zonder meer op zijn plaats is.

Dit werk toont de verwording van de Sovjetstaat aan de hand van het leven (van de ouders en grootouders) van Aleksandr Ogorodnikov. De in 1950 geboren Aleksandr groeide trouw op in de leer van de marxistisch-leninistische staat. Maar in zijn tienerjaren gingen zijn ogen al open voor de keerzijde van een maatschappij waarin de leugen centraal stond en aantasting van die leer, door verwerping ervan of openbaring van feiten, meedogenloos werd afgestraft. Ogorodnikov vond in het (Russisch-orthodoxe) geloof de grondslag voor een andere levenskoers dan die van een volgzzaam aanpassen aan de communistische

ideologie en haar maatschappij-inrichting. De oprichting van een ondergronds Christelijk Seminarie, dat zich niet keerde tegen het politieke regime maar waarin religieuze studie centraal stond, kwam hem duur te staan. Het resulteerde in bijna tien jaar van mensonterende omstandigheden, intimidaties en martelingen in concentratiekampen, de bekende Goelag.

Vooral door druk van Reagan en Thatcher kwam Aleksandr in 1987 onder Gorbatsjov vrij. De strijd ging echter door, ook na de val van de USSR. Dat gold voor de activiteiten van Ogorodnikov, zoals met de oprichting van een christen-democratische partij, christelijke scholen, een gaarkeuken en weeshuizen, maar ook voor repressieve acties van de staat in reactie hierop. De tol is erg hoog geweest voor deze geloofsdis-sident. Naast persoonlijke ontberingen in de strafkampen hebben de KGB/FSB bij hem twee huwelijken kapot gemaakt en hebben deze veiligheidsdiensten zijn broer en zijn secretaris laten 'verongelukken'. Slechts door de kracht van zijn geloof kan Aleksandr Ogorodnikov tot op de dag van vandaag doorgaan met zijn activiteiten voor een humanere Russische maatschappij.

Is dit boek alleen interessant voor belangstellenden in mensenrechten en geloofsvrijheid in de (voormalige) Sovjetunie? Zeker niet. Het boek dient meerdere doelen. Naast de levensloop of, beter gezegd, de vervolging van dissident Ogorodnikov biedt het een zeer gedetailleerd overzicht van de gehele dissidentenbeweging in de Sovjetunie. Voorts

schetst dit werk ook een goed beeld van de gevolgen van de Russische revolutie voor de sovjetmaatschappij en burgers en voor die van het Rusland van nu. En ten derde is dit boek van belang voor eenieder die vergeten is hoe de binnenlandse maar ook de buitenlandse politiek en organisatie van de USSR en vervolgens Rusland zich hebben ontwikkeld. Door elementen van het leven van Ogorodnikov te koppelen aan de interne ontwikkelingen in de Sovjet-Russische geschiedenis, maar ook aan de relaties van die staat met het buitenland, geeft historicus De Wolf een aantrekkelijke combinatie van de analyse-niveaus van individu, staat en wereld.

Kortom, dit werk is interessant voor een breed lezerspubliek, van mensenrechtenactivisten tot experts van internationale betrekkingen. Enkele kleine punten van kritiek zijn te overvloedige aanwezigheid van details, variërend van vermelding van het aantal grammen gevangenisvoedsel tot de opsomming van de beste Sovjetatleten bij de Olympische Spelen in Moskou van 1980. Zonder die details was het boek ook prima leesbaar geweest, maar wel een stuk dunner. Voorts ontbreekt een index. Gezien de vele namen van dissidenten en van Sovjet- en Russische politici, maar ook van specifieke termen van onderdelen van de strafkampen, is een index onontbeerlijk. Daarnaast komen er ook veel acroniemen voor, waartoe een afkortinglijst ook nuttig zou zijn geweest. Wellicht kan de schrijver dergelijke lijsten bij een eventuele volgende druk nog toevoegen.

Desalniettemin blijft de waarde van dit boek van kracht, naast de genoemde aspecten toch vooral – zoals De Wolf in zijn verantwoording benadrukt – als een blijvende herinnering aan het leed dat zoveel geloofs- en mensenrechtendissidenten hebben ondergaan omdat zij zich weigerden neer te leggen bij een systeem van leugen en bedrog, dat – terecht – religie onderkende als een macht waarop zij nooit greep zou krijgen. Voorts stelt een Brits parlementslid dat dit verhaal rond Ogorodnikov verteld moet worden

aan alle generaties, als een expliciete waarschuwing tot welke daden een regime zich kan verlagen.

Dat deze waarschuwing op haar plaats is, blijkt uit de actualiteit: momenteel is het Kremlin doende wetgeving in te voeren waarmee de activiteiten van religieuze bewegingen anders dan die van de Russisch-orthodoxe kerk aan banden worden gelegd. De Sovjetunie is weliswaar passé, maar haar navolger met dezelfde soort krachten die andersdenkenden willen bestrijden, nog niet. Terecht heeft de schrijver dit

boek dan ook opgedragen aan alle dissidenten van de Sovjetunie en Rusland, van Aleksandr Solzjenitsin tot Anna Politkovskaja.

Marcel de Haas

Luitenant-Kolonel dr. M. de Haas is Ruslandkundige en als krijgskundig onderzoeker verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).

Massaal-geweldgebruik: verklaringen en oplossingen

Andries Hoogerwerf

De politiek en de dood: oorlog en vrede opnieuw bezien.

Budel: DAMON, 2010; 181 blz.; 20,90 euro; ISBN: 978-90-557-3982-0

Andries Hoogerwerf is bekend als politicoloog en laatstelijk als hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Twente. Sinds zijn emeritaat heeft hij bij uitgeverij DAMON een serie inleidingen gepubliceerd over zulke uiteenlopende onderwerpen als 'Politiek als evenwichtskunst', 'De toekomst van het christendom' en 'De donkere onderstroom: Extreem gedrag in politiek en samenleving'.

Aan deze reeks is nu een deel toegevoegd, met de titel *De politiek en de dood*. Dit zou de potentiële koper ten onrechte op het idee kunnen brengen dat hij een verhandeling over vraagstukken als euthanasie of abortus onder ogen krijgt. De ondertitel 'Oorlog en vrede opnieuw bezien' biedt evenwel een accuratere weergave van de inhoud. De schrijver beoogt namelijk 'voor een breed publiek' een boek te schrijven dat 'toegankelijk is en tegelijk aan wetenschappelijke eisen voldoet' (blz. 15). Op het eerste gezicht zou men kunnen menen dat het schrijven op mavo-niveau eenvoudiger is dan een verhandeling waarin men zich mag

bedienen van het wetenschappelijk jargon. Dit is echter een grote misvatting: wie op de hurken wil gaan zitten, moet eerst hebben bewezen te kunnen staan. Dat wil zeggen dat men overzicht en inzicht nodig heeft om de zaken, in dit geval de internationale politiek en vraagstukken van oorlog en vrede, simpel te kunnen uitleggen. Eigenlijk zijn er binnen het Nederlandse taalgebied maar heel weinig voorbeelden van dit type inleidingen in een vakgebied voor leken. Ik denk als geslaagd voorbeeld vooral aan Bram de Swaans boek *Mensenmaatschappij*, dat als een vergelijkbare verhandeling over de sociologie kan worden gezien.

Vastgesteld moet worden dat Hoogerwerf in zijn niet geringe ambitie heel behoorlijk is geslaagd. Daartoe behandelt hij in zes hoofdstukken allerlei factoren (oorzaken) die zoal worden aangedragen ter verklaring van massaal geweld. Hierop volgen twee hoofdstukken waarin oplossingen de revue passeren. Hoogerwerf heeft ervoor gekozen veel resultaten van wetenschappelijk onderzoek in zijn tekst op te nemen.

Dit is lovenswaardig, maar tevens een zwakte van het boek, omdat elk van de hoofdstukken eigenlijk een uitgebreide literatuurverhandeling zou verdienen. Nu doet de keuze van de geselecteerde literatuur wat arbitrair aan. Op dit punt heeft De Swaan ervoor gekozen zo weinig mogelijk te verwijzen naar specifiek onderzoek en de problematiek in zijn eigen woorden weer te geven. In de zes hoofdstukken waarin verklaringen worden aangedragen, komen achtereenvolgens aan bod:

- * De beslissingen van beleidsmakers, waarbij besluiten om ten strijde te trekken volgens Hoogerwerf vaak 'te lichtvaardig' worden genomen.
- * Eigenschappen van individuele mensen, zoals 'agressiedrift'. Hoogerwerf acht deze oorzaken terecht 'niet houdbaar' of 'ontoreikend'. Hij beschouwt geweld als een vorm van extreem gedrag, waaraan 'stress' ten grondslag zou liggen.
- * Cultuur, wat bij Hoogerwerf uiteenvalt in drie visies op oorlog: machtsrealisme, pacifisme en, als

tussencategorie, de leer van de rechtvaardige oorlog.

- * Machtsfactoren, waarbij de auteur ten onrechte meent dat het aantal oorlogen binnen staten sinds het einde van de Koude Oorlog is toegenomen (blz. 155). *De facto* is het aantal conflicten sinds 1990 gehalveerd. Nagenoeg al die conflicten zijn wel binnenstatelijk van aard.
- * Ongelijkheid, waarbij de auteur helaas bij een gelijke macht tussen staten niet het onderscheid maakt tussen een statische machtsverhouding en een toestand waarin de ene grote mogendheid de andere inhaalt en dreigt voorbij te streven. *Zo'n machtsovergang* brengt een aanzienlijk verhoogde kans op oorlog mee.
- * Conflict, waarbij Hoogerwerf wijst op het gevaar van het samenvallen van scheidslijnen tussen partijen (bijv. economische ongelijkheid en religie tussen Israël en de Palestijnen).

Bij de oplossingsrichtingen ('wegen naar vrede') behandelt Hoogerwerf in hoofdstuk 8 onder meer globalisering, internationale samenwerking/organisatie en mensenrechten. Behartiging van mensenrechten in *andere landen* kan evenwel in strijd komen met handelsbelangen en stabiele betrekkingen. In hoofdstuk 9 ziet hij als 'andere wegen naar vrede' onder meer het machts-evenwicht, wapenbeheersing, vredesmachten, humanitaire interventie en ontwikkelingssamenwerking.

Op deze manier krijgt de lezer een globaal overzicht van het denken over (burger) oorlogen, genocide/democide en terrorisme. Dat laatste beschouwt Hoogerwerf als 'massaal geweld van burgers tegen een staat of samenleving' (blz. 153), terwijl de kern van de terroristische strijdwijze toch juist is dat, teneinde politieke doeleinden te bereiken, (dreigen met) geweldgebruik plaats heeft tegen onschuldige burgers.

In zijn slotbeschouwing, 'Uitzicht' geheten, probeert Hoogerwerf de titel van zijn boek recht te doen door de vormen van massaal geweld in verband te brengen met het denken over leven en dood: 'Hoe is het mogelijk dat overheden en anderen ook in de twintigste en eenentwintigste eeuw er nog vaak voor hebben gekozen mensen van hun leven te beroven?' (blz. 159). Hoogerwerf zoekt de antwoorden op deze vraag achtereenvolgens in een 'te lage inschatting van de waarde van een mensenleven' (gold dit ook voor D-Day?) en 'het onvermogen de dood te aanvaarden'. Bij dit laatste ziet de auteur het verband overigens eerder andersom: 'De twee wereldoorlogen, de burgeroorlogen en de genocides, waren zulke schokkende ervaringen dat een verdringen van het bewustzijn van de dood als een psychische uitweg kon worden beschouwd.' (blz. 161)

Uiteindelijk pleit Hoogerwerf voor een 'combinatie van humaan idealisme en politiek realisme'. Dat zou ertoe kunnen leiden dat oorlog niet langer volgens het adagium van Clausewitz gezien wordt als 'voortzetting van de politiek met andere middelen', maar dat dit middel wordt afgeschaft (blz. 163). Hoogerwerf ziet hierbij over het hoofd dat instrumenteel geweldgebruik al snel kan omslaan in existentieel geweld. Zodra het voortbestaan van de mens of de groep gevaar loopt, dreigt het gevaar van ongeremde escalatie. Dat geldt zowel voor (nucleaire) oorlogen tussen staten als voor anti-regime-oorlogen en genocides.

Uiteraard bevat de publicatie van Hoogerwerf ook behoorlijk veel feitelijke informatie. Ten aanzien van dit aspect verdient de tekst op minimaal twee punten te worden aangevuld. Ten eerste is het Protocol van Genève uit 1925, dat het *gebruik* van chemische wapens verbood, in 1997 gevolgd door een verdrag dat ook het *bezit* van strijdgassen uitbant (blz. 144).

Ten tweede verwijst Hoogerwerf naar het Handvest van de Verenigde Naties, dat in hoofdstuk 7 onder meer voorziet in de oprichting van een Generale Staf Comité. Noch dat Comité noch de voorziene overeenkomsten waarin de lidstaten militaire eenheden ter beschikking stellen van de Verenigde Naties, zijn evenwel levensvatbaar gebleken. Hierdoor functioneert het collectieve veiligheidsstelsel niet naar behoren.

Jan Geert Siccamo

Prof. dr J.G. Siccamo is Adviseur Kennis en Strategie Beleid op het Ministerie van Defensie en bijzonder hoogleraar 'defensiebeleid en -onderzoek' aan de Nederlandse Defensie Academie.

Genocides als bewuste keuze

Daniel J. Goldhagen

Erger dan Oorlog: Volkerenmoord, eliminationisme en de aanhoudende schending van de menselijkheid.

Amsterdam: De Bezige Bij, 2009; 719 blz.; 39,95 euro;

ISBN: 978-90-766-8238-9

De Amerikaanse schrijver Daniel J. Goldhagen onderzoekt in *Erger dan Oorlog: Volkerenmoord, eliminationisme en de aanhoudende schending van de menselijkheid* waarom genocides plaatsvinden, hoe en waarom ze worden voortgezet, en hoe ze ten einde komen. Het boek is een lijvige verzameling van de meest gruwelijke menselijke daden. Goldhagen heeft geen wetenschappelijke verhandeling geschreven, maar heeft ervoor gekozen volkerenmoord in alle vormen concreet weer te geven. Het levert een heftig boek op, dat soms moeilijk te lezen is, maar de enorme gevolgen van volkerenmoord recht doet. Goldhagen begint met het definiëren van de term, waarin hij volkerenmoord samenvat, *eliminationisme*. Voor hem is volkerenmoord veel meer dan alleen het fysiek uitmoorden van de leden van de aangevallen groep. Hij onderscheidt vijf vormen van eliminatie: transformatie (de verwoesting van de identiteit van een groep); onderdrukking (dwangarbeid of slavernij); verdrijving (deportatie, dodenmarsen); het voorkómen van voortplanting (sterilisatie, verkrachting); en ten slotte uitroeiing. Hierna verklaart Goldhagen waarom volkerenmoorden beginnen, hoe ze verlopen en hoe ze eindigen. Zijn boek wordt besloten met een mogelijke oplossing voor het probleem.

De kracht van dit boek is dat Goldhagen een duidelijke verklaring voor eliminationisme biedt, die hij op een heldere manier presenteert. Hierbij valt hij af en toe wat in herhaling, maar dat vermindert de kracht van de verklaring niet. Volgens Goldhagen is eliminationisme een door machthebbers gekozen

en uitgevoerde politiek, waar ook individuen bewust aan deelnemen. De auteur verwijst alle verklaringen die de persoonlijke verantwoordelijkheid van deelnemers ontkennen of verminderen naar de prullenbak. Hij constateert daarin vier categorieën: staatsgerichte visies, maatschappelijke visies, op de psychologie van het individu gerichte visies en de visies die volkerenmoord vanuit de menselijke natuur verklaren. Goldhagen vindt deze verklaringen stuk voor stuk te deterministisch. Ze zoeken de reden van menselijk handelen in structurele oorzaken en ontnemen de moordenaar zijn persoonlijke verantwoordelijkheid.

Een van de verklaringen die Goldhagen op bijzonder overtuigende wijze ontkracht, is de 'banaliteit van het kwaad'. Deze verklaring, bedacht door historica Hannah Arendt, stelt dat de *Holocaust* een ultiem voorbeeld van bureaucratisch denken was. Goldhagen vindt dat onzin. Adolf Eichmann, Arendts grote voorbeeld van de ultieme bureaucraat, was een overtuigd antisemiet en voorstander van de vernietiging van de joden, geen kleurloze bureaucraat die alleen maar zijn werk goed wilde doen. En de miljoenen mensen die de vele volkerenmoorden uitvoerden, van Rwandese Hutu's tot Duitse burgers en soldaten, waren zeker geen bureaucraten. Het waren stuk voor stuk mensen die vanuit hun persoonlijke overtuigingen *ervoor kozen* andere bevolkingsgroepen te verkrachten, te martelen of te vermoorden. 'They slaughter people, slaughter children, often face-to-face, by shooting them at point-blank range, or by hacking or beating them to death, bespattering

themselves with their victims' blood, bone and brain matter.'

Het centrale punt dat Goldhagen wil maken, is dat eliminationisme een bewuste politieke keuze is. Volkerenmoorden, ook de meest barbaars uitgevoerde, beginnen met politieke berekeningen van leiders. 'Eliminationist politics, like the politics of war, is a politics of purposive acts to achieve political outcomes, often of ultimate ends and often of desired power redistribution.' Er is volgens Goldhagen geen sprake van een uit de hand gelopen situatie, of volgelingen die uit zichzelf besluiten een andere groep uit te moorden. Want ook volgelingen zijn zich bewust van hun daden. Zij kiezen ervoor deel te nemen aan de moordpartijen. Zelfs in nazi-Duitsland, waar de meerderheid van de bevolking enthousiast meedeed, was er een klein deel van de bevolking dat ervoor koos niet aan de slachtingen deel te nemen. Mensen kiezen ervoor andere mensen te vermoorden, te verdrijven of te verkrachten. Ze geloven dat deze gruweldaden juist en noodzakelijk zijn.

De oplossing die Goldhagen voor dit probleem aandraagt, is dat het gehele internationale systeem op de schop moet. Waar het systeem nu nog gericht is op het voorkomen van oorlog en het beschermen van de soevereiniteit van staten, zou het internationale systeem moeten worden ingericht op het voorkomen en stoppen van eliminationisme. De Verenigde Naties zijn hier volgens Goldhagen niet geschikt voor, ze zijn inherent corrupt, en een groot deel van de VN-lidstaten heeft in het verleden eliminationalistische politiek bedreven. Er zou een Verenigde Democratische Naties moeten worden opgericht, waar alleen democratische naties lid van kunnen worden (en China, want zo realistisch is Goldhagen nog wel). Dat vereist een enorme verandering, die Goldhagen

wel realistisch vindt. Want, zegt hij, ook zoiets onwaarschijnlijk als het uitbannen van conventionele oorlogen tussen staten blijkt de afgelopen jaren te verwezenlijken.

Maar hij vergeet hierbij dat het uitbannen van oorlog in het belang van de afzonderlijke staten was. Het kan in het politieke en economische belang van zowel regeringsleiders als kiezers zijn geen oorlog te voeren. Het voorkomen dat de leider van een onbekend land een deel van zijn

eigen volk uitmoordt, is dat helaas vaak niet. Er is voor een regeringsleider vaak weinig politiek gewin te halen uit het voorkomen of stoppen van genocide. De aanvankelijke reacties van de internationale gemeenschap op de genocides in Rwanda en voormalig Joegoslavië illustreren dit punt. Goldhagen doet in zijn boek een morele oproep om in te grijpen. In de afwegingen van politieke leiders om in een ander land dat zijn eigen bevolking afslacht in te grij-

pen, speelt moraal in de regel helaas een zeer ondergeschikte rol.

Joris Kreutzer

Joris Kreutzer is afgestudeerd als historicus aan de Universiteit van Amsterdam op een Masterscriptie over de effectiviteit van de contraguerrilla van het Sovjetleger in Afghanistan.

Een filosofische benadering van het compromis

Avishai Margalit

Compromissen en rotte compromissen (vert. Ronald Kuil)

Amsterdam: Boom, 2009; 202 blz.; 22,50 euro; ISBN: 978-90-850-6853-2

De Israëliische filosoof en winnaar van de Spinozalens (2001) Avishai Margalit heeft een nuttig boek geschreven over de spanning tussen *vrede en rechtvaardigheid*. Margalit poneert zijn stelling dat rotte compromissen te allen tijde voorkómen moeten worden, met het doel om zoveel mogelijk ruimte te laten voor compromissen ter wille van de vrede. Vrede valt te rechtvaardigen zonder rechtvaardig te zijn. Rotte compromissen zijn daarentegen niet te rechtvaardigen vanwege hun onmenselijke karakter. Een rot compromis is in Margalits optiek een overeenkomst om een regime van wreedheid en vernedering te vestigen of in stand te houden. Een onmenselijk regime holt het fundament van de moraal uit en is daarom rot.

Een theorie over compromissen zal nooit een ideale theorie zijn, een compromis is immers altijd de één na beste optie. Bovendien zal het compromis de ene keer uitgelegd worden als een teken van goede wil en de andere keer als een gebrek aan ruggengraat. De ambivalentie rond het concept van het compromis heeft zijn wortels in de uiteenopen-

de interpretaties van de spanning tussen vrede en rechtvaardigheid. Of vrede en rechtvaardigheid *aanvullende* dan wel *rivaliserende* zaken zijn, wordt door Margalit vlotjes met een paar culinaire beeldspraken afgedaan, om vervolgens uitgebreid in te gaan op het verdrag van München en de keuze tussen Stalin en Hitler.

Het verdrag van München lijkt een voor de hand liggend voorbeeld van een rot compromis, maar samen met tal van andere voorbeelden dient het om de twee verschillende visies op politiek en de twee verschillende varianten van een compromis uit te leggen. Bij de economische visie op politiek wordt alles onderworpen aan het compromis. Bij de religieuze visie op politiek bestaan er zaken waarover geen enkel compromis gesloten mag worden (ondeelbare heiligdommen). Een compromis kan anemisch of sanguinisch benaderd worden. De anemische [lijdend aan bloedarmoede, bleekzuchtige] benadering lijkt op een speltheoretische benadering, terwijl de sanguinische [volbloedige] benadering draait om de erkenning van de waarden en idealen van beide partijen. Een gebrek aan erkenning van het heilige en het

sanguinische staat een rechtvaardige (stabiele) vrede in de weg.

Tribalisme is een volgende factor van belang bij het sluiten van compromissen. In het tribalisme is solidariteit in principe gebaseerd op nauwe bloedbanden. Een tribale leider zal eerder geneigd zijn een compromis te sluiten omwille van het belang van het collectief (de stam) dan om eigen gewin. Hierbij is de onbaatzuchtigheid de zeep die de vuile handen schoonwast. Sterk tribalisme en een internationale hobbesiaanse jungle zorgen voor een immoreel beeld van politiek. Het corrumperende effect van absolute macht versterkt het idee dat er in de internationale politiek weinig ruimte bestaat voor moraal. Het blijft onduidelijk of het verschil tussen *macromoraal* (tussen collectieven) en *micromoraal* (tussen individuen) belangrijker is dan de overeenkomst. In ieder geval spelen beide een rol bij het rechtvaardigen van een compromis. Rotte compromissen kunnen, zeker als alle partijen erop verliezen, psychologisch en politiek begrepen worden. Volgens Margalit kan een rot compromis echter nooit rechtvaardig zijn en moet daarom, *wat er ook gebeurt*, voorkomen worden.

Het compromis wordt ook in de weg gestaan door sektarisme. Sektariërs hebben een elitaire houding tegenover buitenstaanders, een

vijandige houding ten opzichte van het compromis en een onverschilligheid ten aanzien van aantallen. Met een dergelijke narcistische houding wordt het zelfs lastig over de kleinste geschillen tot een compromis te komen. Natuurlijk zijn niet alle conflicten of burgeroorlogen sektarisch of tribaal van aard; vaak is het zelfs onbelangrijk of het conflict over religie gaat. Het is echter wel van

belang in te zien dat de strijdende partijen in de greep van een religieuze visie op politiek kunnen zijn.

Met de keuze tussen kwaad en radicaal kwaad (Stalin en Hitler) als beginpunt voor een morele politieke theorie bewijst Margalit zijn waarde als ethisch filosoof. Hij geeft de lezer geen blauwdruk voor het sluiten van compromissen, hij probeert een uitgangspunt vast te stellen en zet

van daaruit zijn lezers met talloze voorbeelden aan het denken.

Wouter van Raay

Wouter van Raaij studeerde filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en is werkzaam op de afdeling politieke zaken van *Amnesty International Nederland*.

Het tijdperk-Luns

Albert Kersten

Luns – Een politieke biografie.

Amsterdam: Boom, 2010; 675 blz.; 39,90 euro; ISBN: 978-90-8506-935-5

In dit kloeke werk volgt biograaf Kersten nauwgezet en ingetogen de dossiers waarmee Joseph Luns – minister van buitenlandse zaken (1952-1971); secretaris-generaal van de NAVO (1971-1984) – tijdens zijn lange loopbaan in de weer is geweest. Had de auteur ruimer geput uit de overvloed aan hilarische anekdotes rond zijn hoofdfiguur, of had hij voor lezers zonder veel voor kennis meer historische achtergronden geboden, dan was het boek uiteraard onhanteerbaar geworden. Het is nu in hoofdzaak een nuttige kroniek van Haagse beleidskeuzen en van het streven van Luns de internationale positie van Nederland op te krikken. De strategieën die de bewindsman bij dit laatste volgde, houdt Kersten niet altijd scherp uit elkaar. Zo meent hij dat Luns met een luidruchtige stijl de Franse president De Gaulle overtroefde in diens wens het continentale West-Europa politiek te verenigen buiten EEG en NAVO om. In werkelijkheid zag Luns hier een zeldzame gelegenheid waar een grotere mogendheid zich bevond in de rol van vragende partij, zodat Nederland kon volstaan met nee te zeggen. Intussen had waarschijnlijk niemand anders van zijn generatie dan Luns dit tijdelijk isolement zo brutaal aangedurfd.

In dezelfde gedachtegang probeerde Luns, telkens waar Nederland zelf *demandeur* was, kwesties aan elkaar te koppelen, al betreurde hij dat de Haagse politiek daarvoor veelal te verkokerd was en ook te toeschietelijk. Toch lukte het hem soms, zoals in de bilaterale verhouding met de Duitse Bondsrepubliek. Maar een aansporing aan zijn departement om punten aan te dragen waar de Verenigde Staten ten opzichte van Nederland vragende partij waren, leverde niets op. Een uitzondering in een laat stadium vormde een Amerikaans aandrigen om het voortouw te nemen bij ontwikkelingshulp voor Indonesië.

Doorgaans evenwel moest Luns, bij gebrek aan internationaal gewicht van zijn land, spijtig terugvallen op de methoden van de zwakkere. Zoals wat zijn topambtenaar en naderhand parlementair tegenspeler C.L. Patijn misprijzend een 'policy of complaint' noemde, dat wil zeggen een verongelijkte toon, óf een beroep op principes, óf inderdaad luidruchtigheid. Maar Luns' donderpreken haalden zelden veel uit, zoals J.L. Heldring al in 1961 waarschuwde. In multilateraal kader waren de instrumenten om het verschil in gewicht tussen Nederland en grotere mogendheden op het

Europese vasteland te compenseren: supranationaliteit en participatie van overzee.

Humor

Dan was er nog zijn humor. Hiermee wist hij, op reizen in 1964, ook de Russische leider Chroesjtsjov en de Indonesische president Soekarno uitbundig te vermaken, evenals bijvoorbeeld, drie jaar later aan het thuisfront, redacteuren van het blad van de Amsterdamse Provobeweging.¹ Bij verschijnen van Kerstens boek verklaarde op de televisie iemand zelf destijds alleen plichtmatig om de grappen van Luns te hebben gelachen. Ieder zijn meug natuurlijk, maar in het met humor verweerde Londen maakte, wanneer het bericht rondging dat Luns ergens zou optreden of aanzitten, jong en oud zich vrij, en dan niet voor een zwaarwichtig college over de Haagse kijk op de wereld.

Blijft de vraag hoeveel die humor, behalve in stroef multilateraal overleg, concreet opleverde, maar het was voor de status van Nederland allicht beter dan wanneer men zich uit de voeten had gemaakt. J.J.C. Voorhoeve schreef ooit in dit blad dat Luns 'misschien minder door zijn staatkunde en meer door zijn persoon de presentie van ons land in verschillende hoofdsteden kracht wist bij te zetten'.² Bij zijn diplomatiek natuurtalent valt te denken aan een fabelachtige combinatie van

geheugen, tegenwoordigheid van geest, lef en aplomb.

Peter van Walsum verwees later, na afsluiting van zijn eigen diplomatieke loopbaan, naar de beperkingen die geografie, inwonertal en taalgebied aan Nederland opleggen: 'De neiging van Frankrijk, Duitsland en Engeland om ons op grond van die drie factoren over het hoofd te zien is, geloof mij, met geen pen te beschrijven.'³ In de jaren van Luns kregen de desbetreffende hoofdsteden daarvoor niet de kans.

Terecht besteedt Kersten de meeste aandacht aan Nieuw-Guinea, met het verzet tegen het streven van De Gaulle als goede tweede. Maar ook een veelheid van andere zaken komt aan de orde, niet in de laatste plaats landingsrechten in Chicago en Hongkong. Zo is ook een aparte paragraaf ingeruimd voor een poging van Luns, aan de vooravond van de Juni-oorlog in het Nabije Oosten, om opening van de Straat van Tiran voor Israëliische scheepvaart af te dwingen met een multinationale vlooteenheid. Hier kwamen zijn maritieme belangstelling, de volkenrechtelijke traditie van Nederland en zijn afkeer van linkse dictators van het type Nasser bij elkaar.

Nieuw-Guinea

Evenals eerder Jan Willem Brouwer meldt Kersten dat, in de kwestie-Nieuw-Guinea, Luns getrouw aan het kabinet overbracht wat hij en ambassadeur Van Roijen van de Kennedy-administratie te horen kregen. Brouwer voegde hieraan toe dat een en ander wel positief werd ingekleurd en nu meldt Kersten dat eigen interpretaties van de ambassadeur als te speculatief werden weggelaten. Men heeft echter geen topdiplomaat op een post zitten alleen om woorden over te brieven, maar ook om ze te wegen. En Van Roijen hield aan de episode de stellige indruk over dat zijn weging niet ver in Den Haag was doorgedrongen.⁴ Daarom kan niet worden volgehouden dat Luns slechts kabi-

netsbeleid uitvoerde, ook al waren andere ministers, vanuit moralistische gevoelens jegens de Papoea's, soms minstens zo fel. Volgens Brouwer was het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's voor Luns niet meer dan een instrument in de strijd om het behoud van Nieuw-Guinea. Maar dit is tegenstrijdig, want een vrije keuze garandeerde nu juist niet het behoud.

Ook Kersten levert geen afdoende verklaring voor het kansloze beleid, of het moest de hoop bij Luns zijn dat Nederland zijn rol kon uitzingen tot Soekarno van het toneel zou zijn verdwenen en dat het er dan beter voor zou staan. Elders schrijft hij: 'Daar verblindde zijn nationalisme in elk geval de kijk op de internationale verhoudingen.' Luns zelf zei later dat hij Nederland de kater wilde besparen van een te snel uitleveren van de bevolking van het eilanddeel. Maar zelfs dit rechtvaardigt niet de koppigheid in de latere fase van het conflict.

NAVO

Kersten voegt nog een hoofdstuk toe over de dertien jaren als secretaris-generaal van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie in Brussel. Luns' ergernis over de linkse modes in het Nederland van die dagen spat van de vooral aan dagboeken ontleende pagina's af. Samen met de negentien jaar ministerschap ontkracht deze episode wel ten overvloede het malle cliché als zou de Nederlandse politiek alleen kooplieden en dominees produceren, typeringen waaraan trouwens ook een Drees niet voldeed. Bij Luns stond altijd het (geo)politieke aspect voorop, zelfs wanneer het ging om een aardgascontract met Italië.

Lang geleden⁵ heb ik eens op Joseph Luns toegepast wat het weekblad *De Amsterdammer* in februari 1914 schreef over zijn vader, de kunstschilder Huib Luns: 'handvaardig, maar irritant, van grootscheepse stijl, behendig met alle middelen, ook met truc's, zoo het

moet – maar die in dit land van het gouden schaalte met zijn luidruchtig vertoon meer effect gemaakt zou hebben als hij twintig jaar eerder was verschenen.' Die parallel blijft frappant.

Helaas kreeg deze prestigieuze uitgave een minder zorgvuldige eindredactie dan verdiend. Het wemelt van niet lopende zinnen, door het wegvallen van woorden of ander ongerief. Nu kennelijk is volstaan met een Nederlandse spellingscontrole, gaat het ook met Franse en Engelse citaten herhaaldelijk mis, net als bij eigennamen (zoals die van Robert Schuman). In het personenregister moet bondskanselier Schmidt zijn lemma delen met een oud-KNIL-officier van dezelfde naam, terwijl topambtenaar Meijer hier wordt opgesplitst in tweeën dank zij een dubbele schrijfwijze. Ook een beknopt zakenregister zou, voor het karakter van naslagwerk, geen overdaad zijn geweest. Dan zou ook opvallen hoe Luns veel over conventionele defensie heeft nagedacht, maar naar verhouding weinig over het kernwapen.

Al met al komt het tijdperk-Luns in deze grondige studie volop tot leven.

Sam Rozemond

Dr. S. Rozemond werkte in de periode 1960-1970 op het ministerie van Buitenlandse Zaken en nadien o.m. als wetenschappelijk adjunct-directeur van het Instituut Clingendael.

Noten

- ¹ *Provo*, februari 1967, nr. 14.
- ² 'De slinkende rol van Nederland', in: *Internationale Spectator*, februari 1981, blz. 70.
- ³ Peter van Walsum, *Verder met Nederland – De kritische terugblik van een topdiplomaat*, Balans, 2001, blz. 126.
- ⁴ Kersten blz. 294, 297; Jan Willem Brouwer, 'De Nieuw-Guineakwestie', in: *Regeren zonder rood – Het kabinet – De Quay 1959-1963*, Amsterdam: Boom, 2007, blz. 238; J.H. van Roijen, interview in: Ronald Gase, *Misleiding of zelfbedrog*, Baarn: In den Toren, 1984, blz. 188-189.
- ⁵ In: *NRC Handelsblad*, 13 september 1974.